

УДК 347. 63

ПРЕЗУМПЦІЯ ШЛЮБНОГО ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Конончук Н.М., к. ю. н.,
старший викладач кафедри правового регулювання економіки
Чернігівський національний технологічний університет

Стаття присвячена визначенню поняття презумпції шлюбного походження дитини. Досліджуються категорії «презумпція материнства», «презумпція батьківства». Визначається презумпція шлюбного походження дитини народженої у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Ключові слова: дитина, матір, батько, шлюб, презумпція, допоміжні репродуктивні технології.

Стаття посвящена определению понятия презумпции происхождения ребенка в браке. Исследуются категории «презумпция материнства», «презумпция отцовства». Определяется презумпция происхождения ребенка в браке, рождение которого произошло в результате действия вспомогательных репродуктивных технологий.

Ключевые слова: ребенок, мать, отец, брак, презумпция, вспомогательные репродуктивные технологии.

Kononchuk N.M. THE PRESUMPTION OF MARRIAGE ORIGIN OF CHILD IS ON THE DOMESTIC LEGISLATION OF UKRAINE

The article is devoted to definition of the marital presumption of origin of the child. We study the category of «presumption of maternity», «presumption of paternity». Defines the marital presumption of origin of a child born as the result of assisted reproductive technologies.

Key words: child, mother, father, marriage, presumption of assisted reproductive technology.

Постановка проблеми. Для набуття конституційно-правового статусу достатньо факту народження людини, і надалі з природним розвитком особа набуває тих нових конституційних прав, умовою набуття яких є досягнення певного віку. Так само єдиною умовою набуття дитиною сімейної правоздатності (здатності мати сімейні права та обов'язки) є факт її народження. Проте цього факту недостатньо для набуття сімейно-правового статусу дитини – його основою є приналежність дитини до сім'ї. Тому сімейно-правовий статус дитини набуває на підставі певного юридичного факту (фактичного складу), який зумовлює виникнення сімейних правовідносин між дитиною та членами її сім'ї. Питання ж про сутність цього поняття в правовій науці досліджено не повністю.

Стан дослідження. Серед вітчизняних та зарубіжних вчених-правників, які досліджували це поняття, можна виділити: З. В. Ромовську, М. М. Дякович, С. І. Шимон, Н. А. Аблятіпову, В. А. Рясенцева. У працях цих науковців вивчаються окремі аспекти визначення презумпції шлюбного походження дитини, але систематизація цієї категорії відсутня. Метою даної статті є спроба систематизувати категорії «презумпція шлюбного материнства», «презумпція шлюбного батьківства», а також дослідити виникнення презумпції шлюбного походження дитини, народженої у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Виклад основного матеріалу. Установлена нормою Сімейного Кодексу України (далі СК України) презумпція шлюбного походження дитини охоплює презумпцію материнства дружини та презумпцію батьківства чоловіка. Презумпція материнства дає підставу ствер-

джувати, що саме дружина є матір'ю тієї дитини, яку вона забрала з медичного закладу.

Відповідно до презумпції батьківства чоловіка саме він є батьком дитини, народженої його дружиною, яка не має обов'язку доводити, хто є батьком її дитини. Презумпція батьківства чоловіка (шлюбного батьківства) поширюється на дітей: 1) які були зачаті й народжені в шлюбі; 2) які були зачаті до шлюбу, але народжені в шлюбі; 3) які були зачаті в шлюбі, але народжені після його припинення або визнання недійсним (строк не повинен перевищувати десяти місяців – ст. 122 СКУ). Винятком є положення ст. 124: «...якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним, але після реєстрації повторного шлюбу її матері з іншою особою, вважається, що її батьком є чоловік матері в повторному шлюбі». У кодексах інших держав тривалість дії презумпції батьківства визначена, як правило, днями: протягом 270 днів – у Казахстані; 300 днів – у Росії тощо.

Презумпція батьківства не поширюється на дитину, яка була народжена до шлюбу, навіть якщо батьком дитини є теперішній чоловік її матері. Він може бути записаний батьком дитини на підставі добровільного або судового визнання батьківства відповідно до статей 125, 126 СКУ.

Презумпція шлюбного батьківства є правовим інструментом охорони інтересів матері та дитини і слугує також інтересам чоловіка, надаючи йому право вимагати реєстрації себе батьком. Службова особа не в змозі відмовити в запису чоловіка батьком дитини на тій, наприклад, підставі, що він на час зачаття перебував за кордоном чи відбував покарання в місцях позбавлення волі. Одно-

стороння заява іншої особи про її батьківство не є достатньою підставою для того, щоб не реєструвати чоловіка матері батьком її дитини [1].

Презумпція материнства дружини та презумпція батьківства чоловіка мають правове значення. За твердженнями вчених, права та обов'язки матері та батька дитини виникають з моменту народження, й будь-якого додаткового документарного підтвердження з боку дружини чи чоловіка не потребують [2, с. 281]. На нашу думку, слід уточнити, що юридичний зв'язок і права та обов'язки батьків і дитини виникають у момент реєстрації народження дитини та запису їх батьками, але з цього моменту норми закону про їх права та обов'язки щодо дитини поширюються на весь період до реєстрації її народження.

Аналіз статистичних даних свідчить про тенденцію збільшення в Україні дітей, народжених поза шлюбом. Так, у 1991 р. таких дітей налічувалося 11,9 %, у 1998 – 14,5 %, у 2008 – 19% [3], у 2011 – 2012 рр. – більше 20%. Відповідно до ст. 52 Конституції України діти є рівними у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним. Сімейне законодавство також не передбачає різниці між дітьми, батьки яких перебувають у шлюбі, та дітьми, народженими жінками, які не перебувають у шлюбі; існує лише різний порядок визначення походження дитини. Відповідно до ч. 1 ст. 125 СКУ в разі відсутності між батьками зареєстрованого шлюбу походження дитини від батька визначається або за спільною заявою матері та батька дитини (ст. 126 СКУ), або за рішенням суду (ст. 128 СКУ).

Спільна заява чоловіка та жінки, які не перебувають у шлюбі між собою, про реєстрацію їх матір'ю та батьком дитини свідчить про добровільність і взаємність їх рішення. У таких випадках закон не вимагає встановлення кровної спорідненості між батьком та дитиною. Заяву про визнання свого батьківства в змозі подати і неповнолітня особа. Як зазначив ще професор В. О. Рясенцев, законодавець не виключає можливості визнання батьківства з боку неповнолітніх [4, с. 123]. Не має значення незгода батьків чи піклувальника неповнолітнього, яких органи РАЦС повинні лише повідомити про цей факт. Загалом, право визнавати своє батьківство належить особам із повною, неповною або обмеженою цивільною дієздатністю.

Добровільне визнання батьківства є юридичним фактом, який В. О. Рясенцев оцінював як односторонній незворотний юридичний акт, що здійснюється в органах РАЦС і породжує правовідносини між батьком і дитиною [5, с. 165]. Визнання дитини своєю без дотримання цього порядку не призводить до реєстрації батьківства, офіційного підтвердження кровного споріднення та виникнення сімейних прав і обов'язків щодо дитини.

До прийняття Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. [6] чоловік, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, мав змогу подати до органів РАЦС заяву про визнання себе батьком дитини, мати якої померла або оголоше-

на померлою, визнана недієздатною, безвісно відсутньою, позбавлена батьківських прав або якщо мати дитини не проживає з нею не менше як шість місяців і не виявляє до неї материнської турботи та піклування. З введенням у дію вказаного закону такі питання вирішуються виключно в судовому порядку.

Визнання батьківства може бути здійснене в судовому порядку. Позов про визнання батьківства може бути пред'явлений матір'ю, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, особою, яка вважає себе батьком дитини (ч. 3 ст. 18 СКУ). Позов приймається судом, якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень здійснено за вказівкою матері відповідно до ст. 135 СКУ.

Підстави для визнання батьківства за рішенням суду, визначені в ст. 128 СКУ, відрізняються від аналогічних підстав, що містилися в ст. 53 КпШС, тому суд має враховувати дату народження дитини. При розгляді справ про встановлення батьківства щодо дитини, народженої до 1 січня 2004 р., слід застосовувати норми КпШС, беручи до уваги всі докази про визнання відповідачем свого батьківства, спільне проживання та ведення спільного господарства ним та матір'ю дитини до народження дитини [7, с. 217]. Відповідно до постанови Пленуму ВСУ № 3 від 15 травня 2006 р. «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» визнання походження дитини, народженої після 1 січня 2004 р., встановлюється судом відповідно до норм СКУ на підставі будь-яких доказів [8].

Факт батьківства може бути встановлений у суді в порядку окремого провадження в разі смерті фактичного батька дитини, який не перебував у шлюбі з її матір'ю, та відсутності спору щодо батьківства дитини (ст. 130 СКУ). Відповідно до ст. 132 СКУ в судовому порядку може бути встановлений і факт материнства, підставами для цього є: смерть жінки, яка за життя вважала себе матір'ю дитини, та відсутність спору щодо її материнства.

Стаття 123 СКУ визначає походження дитини, народженої в результаті допоміжних репродуктивних технологій, які досить широко застосовуються в сучасній медичній практиці на допомогу сім'ям, які не в змозі народити дітей природним шляхом. Перша в Україні дитина народилася внаслідок запліднення *in vitro* 19 березня 1991 р.; першою ж у світі дитиною «з пробірки» стала Луїза Браун, яка з'явилася на світ у 1978 р. у клініці Кембриджського університету. Сурогатне материнство як метод народження дитини в Україні вперше було використано у 1993 р., коли бабуся виносила свого онука, бо її донька не в змозі була народити дитину [9, с. 226]. В СРСР перше згадування про можливість застосування методів штучного запліднення закріплювалося у Законі СРСР від 22 травня 1990 р. «Про внесення змін та доповнень у деякі законодавчі акти СРСР щодо питань, які стосуються жінок, сім'ї та дитинства», а згодом у підставі наказу МОЗ від 13 травня 1987 р. «Про розширення досвіду по засто-

суванню методу штучної інсемінації спермою донора за медичними показаннями». Відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. [10] та Інструкції «Про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій», затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України у 2008 р. № 771 [11], штучне запліднення та імплантація ембріона здійснюються згідно з умовами та порядку, встановленими МОЗ, за медичними показниками щодо повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія за наявності письмової згоди подружжя.

На сьогоднішній день медицині відомі різноманітні форми репродуктивних технологій, однією з яких є сурогатне материнство, щодо якого немає чіткого визначення в законі. На підставі ж нормативно-правових актів, які регулюють питання допоміжних репродуктивних технологій в Україні, можна дійти висновку, що сурогатне материнство – це процедура запліднення в пробірці, після чого ембріон майбутньої дитини імплантується в організм жінки, яка дала згоду стати сурогатною матір'ю; для такої процедури може застосовуватися підготовлена сперма чоловіка пацієнтки або донора.

Позиції вчених щодо права на існування сурогатного материнства та закріплення його на законодавчому рівні дуже різні. Одні вважають аморальним виношування дитини сурогатною матір'ю: «...маленька людина виношується інкубатором, дев'ять місяців існує в якості товару, який обмінюють на гроші. Жінка ... продає за гроші своє тіло, у якому розвивається чужа істота...» [12, с. 24]. Прихильники ж ідеї сурогатного материнства розцінюють його як гуманний акт любові та співпраці, який, звичайно, пов'язаний з потенційною небезпекою для сурогатної матері, але вона може її оцінити й свідомо ризикувати. На їх думку, сурогатне материнство не є формою експлуатації жінок, бо жінка, що добровільно вирішила стати сурогатною матір'ю, отримує за виконання цієї ролі достатню компенсацію, а також моральне задоволення від користі, що вона приносить суспільству [13, с. 135].

Більшість країн світу, зокрема і європейських, у т. ч. Німеччина, Італія, Франція, захищають сурогатне материнство. Україна ж на рівні закону закріплює можливості його застосування навіть на комерційних засадах. Перша програма сурогатного материнства в Україні була реалізована ще в 1995 році.

Оскільки на сьогодні досить актуальною є проблема визначення походження дитини в разі застосування спеціальних методів репродуктивної медицини, ст. 123 СКУ встановлює порядок визнання подружжя батьками дитини, яка народилася в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. Відповідно до ч. 1 цієї статті в разі штучного запліднення дружини, проведеного за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини, яка народжена його дружиною. У ч. 2 статті передбачено можливість перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям у результа-

ті застосування допоміжних репродуктивних технологій. А ч. 3 визнає подружжя батьками дитини, народженої дружиною після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою. Таким чином, стаття передбачає три випадки визначення походження дитини від подружжя із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій. Вважаємо, що зміст статті достатньо повно вказує випадки з визначенням походження дитини народженої внаслідок застосування таких технологій.

У літературі ж зміст ст.123 піддано критиці. Зокрема І. Рубець пропонує таку редакцію ч. 1 цієї норми: «У разі народження дитини, зачатої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, походження цієї дитини визначається від особи, яка виявила бажання застосування їх щодо себе або надала згоду на таке застосування щодо інших осіб з майбутнім набуттям батьківських прав та обов'язків щодо цієї дитини, та не відкликala цієї згоди до моменту зачаття дитини» [14, с. 73]. Як бачимо, автор намагається включити до цієї норми якісь елементи процедури визнання таких прав, що, на нашу думку, не є доцільним, позаяк все одно залишається низка питань, які стосуються різних аспектів застосування таких технологій народження дітей та юридичних зобов'язань їх учасників, як-от: процедура подання заяв про визнання батьківства, юридичні аспекти участі донора, згода жінки, яка народжує дитину, але не буде записана матір'ю тощо. Ці питання унормовуються в згаданій вище Інструкції. Разом з тим, варто визначити слушність ідеї про закріплення в законі права особи відкликати своє письмове зобов'язання щодо батьківства (материнства) дитини, яка може бути народжена внаслідок репродуктивних технологій, лише до моменту зачаття. Водночас зазначимо, що пов'язувати це право з моментом зачаття означає невизначеність строків його здійснення. Адже факт зачаття в певний період його фактичного існування може бути не виявленим. Це б означало, що особа може відкликати свої зобов'язання в період, коли дитина вже зачата, але цей факт ще не встановлено медичним закладом. Тому вважаємо за доцільне надавати це право до моменту проведення відповідних медичних маніпуляцій. Тому вважаємо за доцільне доповнити ст. 123 СКУ ч. 4 такого змісту: «Чоловік, який надав письмову згоду на застосування репродуктивних технологій та склав зобов'язання про визнання його батьком дитини, яка народиться внаслідок їх застосування, має право відкликати таку згоду та свої зобов'язання до моменту проведення запліднення чи імплантації зародка в організм його дружини чи жінки-донора, передбачених частинами 1 – 3 цієї статті. Дружина може відкликати свою письмову згоду та зобов'язання щодо визнання свого материнства відповідно до ч. 2 цієї статті до моменту імплантації зародка».

Права кожного з учасників програми застосування допоміжних репродуктивних технологій (подружжя, сурогатні матері, закла-

ду охорони здоров'я) потребують належного правового захисту, який здійснюється на підставі і законодавства, і договорів, які, серед іншого, передбачають виплату компенсації. Н. А. Аблятіпова вважає істотним питання про строки: строк договору має включати два моменти: перший (початку дії договору) – імплантація в організм сурогатної матері генетичного матеріалу подружжя; другий – момент народження й передача дитини подружжю» [15, с. 169]. У договорі має передбачатися відповідальність сурогатної матері за порушення конфіденційності, приписів та рекомендацій лікарів, намагання залишити дитину собі тощо. Порушуючи такі вимоги, сурогатна мати не тільки може втратити права на компенсацію, а й буде зобов'язана відшкодувати батькам усі їх витрати за договором, з чим слід погодитися.

Зазначимо, що, на відміну від випадків природного народження, у разі застосування допоміжних репродуктивних технологій юридичний зв'язок між батьками та дитиною встановлюється ще до моменту її народження шляхом подання ними відповідних документів – письмово оформленого визнання свого батьківства щодо дитини, яка народиться в майбутньому. (Подібна ситуація складається у випадках подання чоловіком заяви про визнання свого батьківства щодо зачатої, але ще не народженої дитини).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. № 52/5 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 42. – Ст. 1803.
2. Ромовська З. В. Права та обов'язки батьків і дітей / З. В. Ромовська. – Л. : Вища шк., Вид-во при Львівському державному університеті, 1975. – 145 с.
3. Танчин І. З. Сімейне право: [навч. посіб.] / І. З. Танчин. – К. : Знання, 2008. – 357 с.
4. Рясенцев В. А. Советское семейное право : учеб. пособ. / В. А. Рясенцев. – М. : Юрид. лит., 1982. – 257 с.
5. Рясенцев В. А. Семейное право: [учеб. пособ.] / В. А. Рясенцев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 296 с.
6. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 38. – Ст. 509.
7. Дякович М. М. Сімейне право: [навч. посіб.] / М. М. Дякович. – К. : Правова єдність, 2009. – 512 с.
8. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: постановою Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 3 [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.
9. Сімейне право України (історія, традиції, сучасність): [навч. посіб.] / Б. І. Андрусишин, С. І. Шимон, Л. С. Дубчак; за ред. Б. І. Андрусишина, С. І. Шимон. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 455 с.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
11. Про затвердження Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.12. 2008 р. № 771 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 24. – Ст. 817.
12. Иваева Э. А. Суррогатное материнство: правовое и нравственное изменение проблемы / Э. А. Иваева // Медицинское право. – 2008. – № 3. – С. 23-26.
13. Основы сексологии: [учебник] / У. Мастерс, В. Джонсон, Р. Колодни; пер. с англ. Н. О. Фоминой и [др.]; под ред. Н. Д. Фанченко, 1998. – 692 с.
14. Рубець І. Застосування допоміжних репродуктивних технологій: суб'єктивний склад і його законодавче обмеження / І. Рубець // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 8. – С. 68-73.
15. Аблятіпова Н. А. Проблеми сурогатного материнства в Україні / Н. А. Аблятіпова // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – № 51. – С. 167-173.